

Mikä on Kalevalan *Pohjola*?

Mitä esi-isämme ovat ymmärtäneet *Pohjolalla*, joka Kalevalassa mainitaan monien sankariseikkailujen kohteena, on kysymys, joka on suuresti kiinnostanut sekä historiamme että kansanrunoutemme tutkijoita. Jo ennenkuin Kalevalan ensimmäinen laitos oli ilmestynyt, Gabriel Rein oletti muinaisrunojemme kuvastavan aikaa, jolloin suomalaiset vallatessaan tämän maan joutuivat täällä käymään kovia taisteluja maan aikaisempia asukkaita vastaan, kunnes heidän onnistui tunkea nämä tieltään yhä kauemmaksi pohjoiseen. Siitä johtuu, hän päätteli, että Pohjolaa runoissamme kuvataan »vihamieliseksi ja vaaralliseksi seuduksi» (Helsingfors Morgonbladet 1832, n. 15).

Lönnrot taas esitti Uuden Kalevalan alkulauseessa ajatuksen, että Pohjolalla olisi ymmärretty jonkin suomalaisen heimon eli, niinkuin hän sanoo, »lahkokunnan» kotipaikkaa, jonka asukkaille kalevalaiset aikoinaan maksoivat veroa, kunnes Väinämöinen, Ilmarinen ja Lemminkäinen vapauttivat heidät veronalaisuudesta.

Ahlqvist, joka myös piti Kalevalaa »historiallisena eepoksena», uskoi sen saaneen »alkunsa siitä torasta, joka vallitsi lappalaisten ja karjalaisten välillä ja jonka syynä oli edellisten joko luultu tai todellinen rikkaus, jonka jälkimmäiset tahtoivat valloittaa». Tapahtumien maantieteellistä taustaa hän etsi Vienanmeren ääriältä, jonka eteläisellä rannalla muka sijaitisi Kalevalan maa ja luoteis- tai länsirannalla Pohjola (Kalevalan karjalaisuus, 106—107, 181).

Aivan vastakkaiselle taholle suuntasi katseensa komentajakapteeni

R. Dillström, joka teoksessaan »Kalevala ja meri» (93) sijoitti Pohjolan Pohjanlahden rantamaalle entisen Suomen, nykyisen Varsinais-Suomen pohjoispuolelle.

Käsitystä, että Kalevalan sankarirunous on elimellisessä yhteydessä todellisen historiamme kanssa ja että Pohjola on »alkuperältään todellisuussävyinen» maantieteellinen alue, edustaa myös tunnettu historiantutkijamme Jalmari Jaakkola, mutta hän selittää Pohjolan tarkoittavan »pohjankäynnin pohjoisinta päämäärää», niitä pohjan perukoita, jonne Ylä-Satakunnasta käsin tiedetään tehdyn ryöstö-, kauppa- ja verotusretkiä (Kalevalas. Vuosik. 1936, 249 s. ja Suomen varhais historia, 449 ss., 460 ss.).

Jaakkola on epäilemättä oikeassa siinä, että sellaiset paikannimet kuin Länsi-Lapin *Ruija* eli *Rutja* ja Itä-Lapin *Turja*, jotka kumpikin mainitaan jo Länsi-Suomen muinaisrunoissa, ovat eräänlaisia todistuksia noiden etäisten seutujen tuntemisesta. Perustuvatko esi-isiemme käsitykset Pohjolasta sellaisina, kuin ne esiintyvät vanhoissa runoissamme, kuitenkin omakohtaisiin kokemuksiin, on kysymyksenalaista. Perimmäinen Pohjola on voinut muutenkin kiinnostaa ihmisten mieliä ja askarruttaa heidän ajatustaan. Vanhat perintäkäsitykset ovat, niinkuin historiallisten lähteidenkin tutkiminen osoittaa, usein olleet niin elinvoimaisia, etteivät myöhemmän ajan asiallisemmat tiedot ole voineet niitä helposti hävittää. Näin on erityisesti kansanuskomusten ja kansanrunouden laita.

Pohtiessamme Kalevalan Pohjola-kysymystä emme myöskään saa unohtaa, että Lönnrot Kalevalaa luodessaan ja pyrkiessään yhtenäistämään tapahtumien taustaa joutui sijoittamaan Pohjolan sellaisiinkin yhteyksiin, joihin se ei ole alkuaan kuulunut. Asian selittäminen edellyttää siis syventymistä itse kansan suusta saatuihin runoihin.

Eräs huomattavimpia muinaisrunoja, jossa *Pohjola* mainitaan ja joka ilmeisesti on Länsi-Suomesta kulkeutunut mm. inkeröiden keskuuteen, on legendanomainen Päivän päästö. Siinä kerrotaan, miten Pohjolan väki oli kerran kätkenyt auringon ja kuun ja miten »Jumalaisen aino poika» palautti ne takaisin. On selvää, ettei Pohjolan väellä ole tällöin ymmärretty tavallisia ihmisiä, vaan mielikuvituksen luomaa Hiiden kansaa. Inkerin toisinoissa mainitaankin Pohjolan ohella taivaan valojen kätköpaikkana *Hiitola* (ks. Aarne, Päivän päästö, 56 s.). Toisin paikoin kerrotaan, miten auringon ja kuun etsijän vaeltaessa (IV, 2, 1839)

Pohjoilan kylä näkyy,
Pohjan portit kuumoittaa,

toisin paikoin taas (III, 1, 1135):

Hiien huonehet näkkyyt,
Hiien portti kuumoittaa.

Paltamosta saadussa toisinnossa nämä nimet tavataan samassa säkeistössä toistensa rinnalla (XII, 1, 99):

Portit Pohjolan näkyvät,
paistavat pahan veräjät,
Hiien ukset ulvottavat.

Tällaisen tarunomaisen paikan nimenä *Pohjola* esiintyy siis Päivän päästö-runossa, ja Kaarle Krohn on teoksessaan Kalevalan runojen historia (741) lausunut olettamuksen, että Pohjola juuri tästä runosta on myöhemmin siirtynyt muihin kertoviin runoihimme. Miten tämän olettamuksen laita lieneekin, ei voi olla epäilystä siitä, että Pohjola on kuulunut muinaissuomalaisten *m a a i l m a n k u v a a n*, jossa se on näytellyt erittäin merkittävää osaa ja jonka piirteitä voidaan todeta erinäisissä eepillisissäkin runoissamme.

Meitä ei tietenkään voi olla kiinnostamatta esi-isiemme maailmankuva, vaikka sitä onkin mahdoton olettaa omaperäiseksi. Tiedämmehän, että se muuallakin on ollut ajasta aikaan ja kansasta kansaan kulkeutunut vanha kulttuurituote. Jo muinaisuuden kansat kuvittelivat, että ihmisten asuma maa on kiekon muotoinen, veden ympäröimä manner. Maanpiirin ympäröivän uskottiin samalla muodostavan tämän ja tuonpuolisen maailman rajan. Niinpä jo babylonialaiset kuvittelivat, että vainajien oli Tuonelaan matkatessaan kuljettava Khubur-nimisen virran yli, josta tunnettu orientalistimme Knut Tallqvist sanoo teoksessaan Baabelin manalassa (11), että »tämä Khuburin virta on varmastikin sama kuin 'piirijoksi' (*marratu*) sanottu vesi, joka niinkuin egyptiläisten 'suuri piiri' ja kreikkalaisten Ookeanos virtaa maan ympäri». Lisäksi hän huomauttaa: »Luultavasti on se myös sama kuin 'kuolon vesi', jolle Gilgameš matkallaan esi-isänsä luo saapui purjehdittuaan länteen päin kuukauden ja 15 päivän ajan.»

Kun Tuonela muinaisten kulttuurikansain maailmankuvassa sijoitettiin *l ä n t e e n*, on ymmärrettävää, että vainajat juuri lännessä jouduivat ylittämään tuon maata ympäröivän virran, jota yleisesti on kuviteltu kuohuvaksi, koskiseksi, vieläpä tuliseksi virraksi. Niinpä viimeisellä vuosisadalla ennen ajanlaskumme alkua kirjoitetun apokalyptisen Heenokin kirjan 17. luvussa kerrotaan, että kun Heenok enkelin saattamana

kulkee äärimmäisessä lännessä sijaitsevaan Tuonelaan, hän saapuu »tulivirralle, jonka tuli virtaa niinkuin vesi» (ks. esim. M. Bonwetsch, Die Bücher der Geheimnisse des Henoch). Niinkään Gregorius Toursilainen kertoo 500-luvulla samasta, myöhemminkin keskiajan näyissä nähdyistä tulivirrasta, josta kuului itkua ja valitusta ja johon jotkut olivat vajonneet vatsaa myöten, jotkut vyötäröä, jotkut olkapäitä tai kaulaa myöten. Virran yli johti silta, mutta niin kapea, että miehen jalkapohja täytti sen leveyden. Mainittu virta oli siis samalla tuomion virta (Moltke Moe, *Middelalderens visionsdigtning*, 219—20).

Pohjoismaisten kansojen uskomuksissa vainajat ylittävät tämän ympärysvirran pohjan perillä, joka yön ja pimeyden ilmansuuntana oli kuolleille omistettu. Runoissamme puhutaan usein »pimeästä Pohjolasta». Siitä on käytetty myös nimitystä *Pimentola*, jonka Gananderkin (MF 70—71) tuntee ja joka hänen selityksensä mukaan on sama kuin »pohjan perä, ultima Thule». Samalla sitä on kuviteltu sankaksi ja synkäksi, jota sellaisena vastaa skandinaavien *Nifheim* 'Sumula, Pimentola'. Mutta kiintoisinta on, että täällä pohjan äärellä kohtaa kulkijaa maan reuna, syvä jyrkänne,

johon puut päin putoovat,
latvoin lakkapäät petäjät

ja jonka alanteessa virtaa Tuonen synkkä joki. Juuri tähän (I, 4, 842)

Tuonen mustahan jokehen,
Manalan alantehesen,
sinne puut tyvin tulovi,
kanervat kukin katoopi.

Pohjoisessa sijaitsevana tällä virralla on toinenkin nimi, *Pohjolan joki*. Vaikka sen joskus sanotaan kulkevan »sivulta Imantron järven» tai »Kanaasaaren kainaloitse», ei sillä ole tarkoitettu mitään todella olemassa olevaa jokea. Näillä paikannimillä on pyritty vain osoittamaan, että se sijaitsee etäällä pohjoisessa. Myyttillisenä virtana sen esittävät selvästi mm. seuraavat säkeet Ison tammen runossa (I, 4, 870):

Jo on tammi koatununne
poikki Pohjosen jovešta
sillakši ikušijahe . . .
Siin on silta ikuhuui.

Juuri tällaisena tämän- ja tuonpuolisen maailman rajana sitä on mm. edellämäinätun säkeistön toisinnossa (I, 4, 835) nimitetty »Tuonelan joeksi». Samoin kuin maan äärivirtaa muualla sitä on kuviteltu kuohuvan kosken tapaiseksi (II, 974):

Tuonen mustalla jovella, —
Kynsikoskella kovalla.

Ilmansuunnan mukaisesti sitä on nimitetty vielä Turjan tai Rutjan eli Ruijan koskeksi. Niinpä tauteja tai muuta pahaa on manattu milloin (XII, 2, 5277)

Turjan koskehen kovahan,

milloin (XII, 1, 3538)

Rutjan koskehen rumahan,
huruskohon huutavahan.

Ganander (MF 81) on esittänyt arvelun, että »Rutian koskella» olisi tarkoitettu meren kurimusta (Malströmmen), ja siihen viittaavia esimerkkejä tavataankin runoissamme, mutta kurimus on eri kuvitelma, sillä ei ole ymmärretty sellaista »p a l a v a a pyörrettä», jommoiseksi Rutjan tai Turjan koskea usein kuvataan (esim. VII, 4. 2863):

Tuonne ma sinut manoan
Rutjan koskehen kovahan,
palavahan pyörtehesen,

tai (VI, 2, 4115, 4444):

Turjan kosken tuleen.

Tämä tulinen koski mainitaan myös Pohjolan joen yhteydessä (XII, 1, 3616):

ylitse tulisen kosken,
poikki Pohjolan joen.

On selvää, että Pohjolan joki tällaisena *tulisenä virtana* tai *koskenä* liittyy samojen uskomusten piiriin kuin Heenokin kirjassa tai keskiajan visioissa mainittu, itse maailmankuvaan kuuluva tulivirta. Epäilemättä tämä kuvitelma on levinnyt kansamme keskuuteen keskiajalla roomalaiskatolisen kulttuurin mukana. Idästä päin tulleena se tavataan myös kreikanuskoisilla karjalaisilla, joiden käsityksen mukaan »kaikkien pideä mennä tulizes koskes läbi kuoltuu» (Haavio, Kotiseutu 1939, 71). Samaa kuvitelmaa edustaa *tolljohka* 'tulijoki' kolttain uskomuksissa (Paulaharju, Kolttain mailta, 187). Ei ole kuitenkaan tietoa siitä, että tämäkin koski tai joki olisi sijoitettu nimenomaan pohjan perille.

Kun satakuntalaisessa loitsussa Ruijan koskea sanotaan »punaiseksi» (X, 2, 3931):

Ruijan koskehen punaiseen,

on epävarmaa, johtuuko kosken punaisuus tulesta vaiko verestä, sillä kysymyksessä oleva virta esiintyy samalla, kuten jo Gregorius Toursilaisen näyssä ja mm. muinaisislantilaisessa Vqluspá-runoelmassa, syntisten piinapaikkana (esim. VII, 4, 2846, 2880, IX, 4, 293),

joss' on muutkin murhamiehet,
ikuiset pahan tekijät¹

ja jossa virutaan (VI, 2, 4076)

hurmeissa hurajavissa,
verisissä vaattehissa.

Sen vuoksi Pohjolaa yleisesti sanotaankin »miesten syöjäksi sijaksi, urosten upottajaksi».

Vielä merkillisempi on tuo Pohjolan kuohuva virta siellä mainittuine miekkoineen ja keihäineen (XII, 1, 4240):

Rutjan koskehen kovahan,
terin miekan seisovahan,
keihään karehtivahan.

O. J. Brummer, joka väitöskirjassaan käsitteli Suomen kansan vanhoja manaussanoja, arveli, että suomalaisen loitsijan mielikuvitus oli näin rikastuttanut tuota »synkkää pohjoista koskea» (Die Bannungsorte der finn. Zauberlieder, 47). Tälläkin kuvitelmallä on kuitenkin vastine muualla. Niinpä edellä mainittu muinaisislantilainen Vqluspá (36) kertoo samanlaisesta Sliðr-nimisestä virrasta, joka on täynnä tikareja ja miekkoja (soxum ok sverðum). Samaa virtaa tarkoittaa ilmeisesti myös 'keihäitä vilisevä' *Geirvimul*, jonka mm. Grímnismál (27) mainitsee. Sen tuntee

¹ Vastaava kohta Eddassa esiintyy P. A. Gödecken ruotsintamana (Valans visdom, 41) seuraavassa muodossa:

Där ser hon i strida
strömmar vada
menedare,
mordvargar
och den, sin nästas hustru
hemligt lockar.

lisäksi tanskalainen historioitsija Saxo († n. 1220), joka teoksessaan *Gesta danorum* (ed. A. Holder, 31) Manalan vuolaasta virrasta puhuessaan sanoo sen kuljettavan mukanaan erilaisia aseita. Mitä noilla aseilla on alun perin ymmärretty, käy ilmi holsteinilaisen talonpojan, Godschalkin näystä (Visio Godeschalci) 1100-luvun loppupuoliskolta. Siinä kerrotaan näet, että Tuonelan leveässä ja kuohuvassa virrassa, jonka ylitse tuskin torven toivotus kuuluu, on teräviä miekkoja ja keihäitä, niin ettei siinä ole paikkaa, johon voisi jalkansa asettaa, sen vuoksi kaikki rikolliset siinä haavoittuvat ja suurimmat syntiset paloittuvat tykkänään, ainoastaan hurskaiden onnistuu päästä yli kapeilla lankuilla, joita ajelehtii virrassa ja jotka itsestään kulkevat rannalle heidän luokseen (Moe, mt. 276, vrt. 236).

Nämä keskiajalla vallinneet kuvitelmat luovat siis valoa suomalaisen runon sanoihin:

Rutjan koskehen kovahan,
 terin miekan seisovahan,
 keihään karehtivahan.

Tuolla pohjan perillä kohisevan, vaikeakulkuisen virran rannalla sijaitsee runojemme Pohjolan »kylmä kylä» (XII, 1, 65),

kuss' ei nähty eikä kuultu
 ruohon kaiken kasvantota.

Joskus sitä sanotaan myös »ikikyläksi» (esim. I, 1, 495) samoin kuin Pohjolan jokea »Pohjolan ikipuroksi». Pohjolan kylään johtaa portti, »Pohjan portti», josta puhuimme jo Päivän päästö -runon yhteydessä ja jonka näkeminenkin säikähdyttää matkamiestä (KT 261):

Portit Pohjolan näkyivät,
 pahat linnat liimottivat,
 ukset Hiien ummottivat,
 rautaaäret ärjyttivät.

Kun Pohjolan joki kylineen sijaitsee tämän- ja tuonpuolisen maailman rajalla, on ymmärrettävää, että maan ulkoääreen siellä silloisen maailman-kuvan mukaisesti yhtyy maan yli kaartuvan taivaan eli »kirjokannen» reuna. Sen vuoksi Pohjolan portti ja »kirjokansi» mainitaankin toistensa yhteydessä (I, 4, 838, vrt. XII, 2, 6065, 6067—68):

Portin Pohjolan e'essä,
 kirjokannen kynnyksalla,

tai (I, 1, 56 a, 56):

Jo näkyvi Pohjan portit,
kiimoittavi kirjokansi.

»Kirjokansi», joka runoissamme usein mainitaan 'taivaan' kertosanana, on Pohjolan porttiin tai portteihin liittyessään yleensä ymmärretty väärin. Niinpä D. E. D. Europaeus piti sitä Lönnrotille kirjoittamassaan kirjeessä itse portin määreenä. Samoin Kaarle Krohn (KRH 173—174) sanoi sen »vastaavan» Pohjan portteja. Myöhemmin hän kuitenkin huomautti, ettei se »hyvin sovellu portin tai veräjän vastineeksi», ja selitti, että »sammon kertosanana» mainittu *kirjokansi* on jotenkin eksynyt tähän yhteyteen (Kalev. kysymyksiä II, 153 ja FFC N:o 72, 41, 59). Kun sana »portit» on eräissä toisoinnoissa saanut rinnalleen myös monikollisen »kirjokannet» (esim. VII, 1, 636, 673) ja tämä taas on vääntynyt muotoon »kirjokannat» (VII, 1, 676: 51—52, 77—78), Setälä sai aiheen päättää, että Pohjolan »portteja on sanottu *kirjakannoiksi* s.o. 'kirjopylväisiksi'» (ks. Sammon arvoitus, 552—54). Mainitsen nämä esimerkit vain osoittaakseni, ettei vertaileva säetutkimus sellaisenaan ole voinut antaa runontutkijoille riittävää opastusta, kun muinaissuomalaisen maailmankuva oli tuntematon.

Asia esiintyy oikeassa valossa vasta kun olemme todenneet, että Pohjola portteineen ja jokineen sijaitsee maan ja taivaan yhtymäkohdassa, jota tällaisena salaperäisenä paikkana on sanottu myös Hiitolaksi tai Tuonelaksi. Tämä käsitys, joka meillä niinkuin muuallakin Pohjoismaissa on kuulunut täällä ennen vanhaan vallinneeseen maailmankuvaan, on jättänyt muistomerkkejä sekä loitsuihimme että eepillisiin runoihimme. Kiintoisa tässä suhteessa on etenkin Lemminkäisen retki Pohjolan, Hiitolan tai Päivölän pitoihin, jonne mennessään hänen on viimeksi ylitettävä tuo maan ulkoreunalla virtaava tulinen joki tai koski ja jossa hänet voidaan laulaa (VII, 1, 832)

Tuonen mustahan jokehen,
Manalan ikipurohon,
miekkahan tuliterähän.

Olen eräässä Virittäjään (1945, 219—225) kirjoittamassani tutkielmassa osoittanut, että muutkin tässä runossa mainitut surman paikat perustuvat keskiajan visio-tarustoon, jossa samoin kuin Danten Jumalaisessa näytelmässä kerrotaan jonkun jo elämänsä aikana tavalla tai toisella joutuneen tuonpuoliseen maailmaan. Samojen kansainvälisten uskomusten värittämiä ovat eräät Pohjolaan, Hiitolaan tai Tuonelaan tehdyt kosintamatkat. Kertovista runoistamme on yleensä vaikea löytää tarinaa, jossa Pohjola todella voisi tarkoittaa muuta kuin myyttillistä seutua.

Sellaista mahdollisuutta etsiessämme huomio kohdistuu sammon ryöstöön, johon eräät entisajan sankareina kuvatut henkilöahmot, vanha Väinämöinen, seppo Ilmarinen ja nuori Joukahainen osallistuvat yhteistoimin. Kun tämänkin retken päämääränä mainitaan *Pohja* eli *Pohjola*, voidaan kysyä, olisiko tämä paikannimi juuri tässä yhteydessä kuitenkin voinut merkitä jotakin tiettyä maantieteellistä seutua, mikä samalla olisi viittauksena siihen, että sammon ryöstö on ollut historiallinen tapahtuma. Puheena olevassa runossa on kuitenkin niin paljon sadunomaisia piirteitä, että siihen mahdollisesti sisältyvän muinaistarinan todellisuusperusta on syvän hämärän peitossa. Ei ole kumma, että asiasta on paljon kiistelty. Jo retken toimeenpanijoiden henkilöllisyys on herättänyt erilaisia olettamuksia. Toiset ovat Väinämöisessä, Ilmarisessa ja Joukahaisessa nähneet jumalia, toiset taas maisia uroita. Mutta varsinkin ryöstön esineenä ollut *sampo* on ollut vaikeasti ratkaistava arvoitus. Samporunun ytimen etsimiselle tuottaa vaikeuksia jo se seikka, että sen ympärille on kutoutunut runsaasti paitsi saduista myös muista kansanrunouden tuotteista tunnettua aineistoa. Liittyypä Samporunun Pohjo-laankin samanlaisia tarunomaisia piirteitä, joita tavataan mm. Päivän päästö -runossa. Kumpaisessakin puhutaan Pohjan porttien näkymisestä jotakuinkin samanlaisin sanoin. Yhtäläisyyttä voi havaita myös siinä, että sampo Kalevalassa ja jo Sakari Topeliuksen tekemässä muistiinpanossa (I, 1, 63 a ja b) on kätkeyty »Pohjolan kivimäkehen», jota myös sanotaan »vaskiseksi vaaraksi» ja jolla todennäköisesti on ymmärretty keskiajan maailmankuvasta tunnettua pohjoisessa sijaitsevaa taruvuorta. Juuri tämän taruvuoren kätöksessä ovat aurinko ja kuukin olleet (ks. Aarne, mt. 106):

päivä pääsi vuoren alta,

tai:

jo kuu kivistä nousi,
pääsi päivä kalliosta.

Sitä tarkoittanee myös vermlantilainen Kaisa Vilhunen kertoessaan, että Loho eli Luukka (jokin pirun kaltainen olento) yrittää tulla varastamaan auringon ja kuun pimeään Kalmamäkeensä, joka on »kaukana pohjoisessa» ja »viimeinen mäk' moan ja taivaan rajassa» (Kettunen, Suomi V, 17, 13, 18).

Kun sammon vuoreen kätkeminen rajoittuu vain yhteen alkuperäiseen muistiinpanoon, on todennäköistä, että se on tullut tähän runoon päivän päästännästä. Jälkimmäisen välityksellä näyttää Samporunoon eräiden muiden piirteiden mukana tulleen lisäksi sammon sulkeminen

»yhöksän lukun taakse». Onkin ymmärrettävää, että Päivän päästö ja Sammon ryöstö aiheensa samankaltaisuuden vuoksi ovat voineet sekaantua toisiinsa.

Sampotarinan ikivanhan rungon muodostaa tietenkin vain itse sampeesineen ryöstö ja sen ryöstäjät. Sanoimme, että jotkut tutkijat ovat sammon ryöstäjissä nähneet jumaluusolentoja. Agricola mainitseekin sekä Väinämöisen että Ilmarisen hämäläisten jumalain luettelossa, ja epäilemättä Ilmarinen onkin ollut vanha länsisuomalainen merenkulun jumala (ks. FUF XXIX, 89—). Paikannimistä päättäen Ilmarinen on kuitenkin jo pakanuuden aikana ollut myös henkilönnimi. Väinämöisen Agricola tuntee vain »virsien takojana» eikä siis varsinaisena jumalana. Ei ole myöskään mitään tietoa olemassa, minkä vuoksi häntä olisi palvottu. Erinäisissä loitsuissa hän tosin esiintyy ikäänkuin jonkinlaisena pyhimyksenä, vieläpä Jeesuksen ja Maarian seurassa, mutta se osoittaa vain sitä arvontoa, jota hän on nauttinut kansamme keskuudessa. Hänen muinaista mahtiaan ja merkitystään todistavat lisäksi hänestä nimensä saaneet tähtikuviot. Onpa hänen kuuluisa nimensä liittynyt kansainvälisiin taruihinkin, mm. maailman luomiseen. Todennäköisintä on kuitenkin, että Väinämöinen on ollut joku muinaisajan suurmies, joka ominaisuuksillaan ja aikaansaannoksillaan on saavuttanut kuolemattoman maineen. Sana »vanha», joka vakituisesti esiintyy Väinämöisen nimen edellä, muistuttaa vastaavaa Skandinaviassa käytettyä suu miehen kunnianimitystä »gamle», esim. Ingemund gamle, Brynjolf gamle, Kolgrim gamle ja Vemund gamle. Vielä vähemmän kuin vanhaa Väinämöistä voi nuorta Joukahaista pitää jumaluusolentona. Sammon ryöstössä he toimivat kaikki toistensa seurassa vain maisina muinaissankareina.

Voidaan kysyä, miksi juuri nämä nimet ovat kytkeytyneet toisiinsa ja juurtuneet kansamme vanhoihin runoihin, jollei niillä olisi ollut todellisuuden taustaa. Tämä ei tietenkään vielä todista sitä, että juuri tämänimiset henkilöt olisivat osallistuneet sammon ryöstöön. Voidaanhan ajatella, että vanhat sankarinnimet olisivat jostakin muusta yhteydestä saattaneet siirtyä heille vieraiden ja ehkä pelkästään tarunomaisten tapahtumien piiriin.

Kun sampoa itärajamme takana on paikoitellen kuviteltu myllyksi, joka vielä meren pohjassa jauhaa suolaa, on selvää, että sampoa tällaisena voidaan verrata skandinaavisten tarujen Grottemyllyyn tai pikemminkin myöhempien satujen toivemyllyyn, joka tuottaa kaikkea, mitä siltä anotaan. Tämä kansansatu, jota viime aikoihin asti on kerrottu kaikkialla Pohjoismaissa, myös Suomessa ja Lapissa, on seuraava.

Köyhä mies anoo apua varakkaalta veljeltään ja saa tältä kimpaleen sianlihaa. Hän lähtee vaeltamaan ja saapuu pahalaisen taloon. Täällä muudan renki kehoittaa häntä vaihtamaan sianlihan talon käytävässä olevaan myllyyn, jolla on kyky jauhaa kaikkea, mitä sen omistaja haluaa. Mies noudattaa neuvoa ja saa myllyn. Kotiin tultuaan hän käyttää sitä, ja mylly tuottaa hänelle kaikenlaisia ravintoaineita. Kun hänen varakas veljensä sen huomaa, hän ostaa myllyn suuresta hinnasta. Hänkin kehoittaa sitä jauhamaan, mutta kun hän ei tiedä, miten se saadaan pysähtymään, mylly tuottaa elintarvikkeita niin tavattomat määrät, että hän joutuu aivan epätoivon valtaan. Sen vuoksi hän antaa sen takaisin veljelleen. Tämä myy sen sitten eräälle laivurille, joka ottaa sen purteensa ja lähtee merelle. Täällä laivuri kehoittaa myllyä jauhamaan suolaa, ja se jauhaa sitä siinä määrin, että laiva täyttyy ja uppoaa mereen. Meren pohjassa se jauhaa suolaa edelleen. Sen vuoksi meren vesi on suolaista.

Jos tämän sadun ja Sammon ryöstö -tarinan yksityiskohtia vertaa toisiinsa, on niille vaikea löytää muuta yhteistä kuin että kumpakin on kuviteltu taikamyllyksi, minkä ominaisuuden jo kauan sitten tuntemattomaksi käynyt sampo on eräällä taholla epäilemättä saanut puheenaolevasta sadusta:

päivät jauho syötäviä,
toiset päivät myötäviä,
kolmannet kotipitoja.

Tosin se seikka, että Väinämöinen miehineen noutaa sammon Pohjolaan, tuo myös mieleen sadussa mainitun pahalaisen talon, mutta runojemme Hiitolaa tai Tuonelaan muistuttavat piirteet eivät enempää kuin nämä nimetkään näytä alun perin kuuluneen Sammon ryöstöön. Edellämainitut myyttilliset maisemat eivät mitenkään sovellu siihen Pohjolaan, jonka merta kyntää »Pohjan pursi, satahanka halkoavi» ja jonka merellisen maan mahtia julistavat sanat:

sata miestä soutamassa,
tuhat ilman istumassa.

Maantieteellistä tuntua, vaikka yksityisseikkoihin ei sovi takertua, on myös kuvauksessa, jossa kerrotaan, miten Väinämöinen Pohjolaan mennessään

laski päivän maavesiä,
toisen päivän suovesiä,
kolmannen meren vesiä,

eli niinkuin Suojärvellä on muistiinpantu (VII, 1, 589):

päivänen souvettih saloi myöten,
 toinen meren lahtiloi myöten,
 kolmas selvällä merellä.

Melko todellisuussävyinen on myös sammon ryöstäjien paluu merenkulkuun perehtymystä osoittavine piirteineen.

Mihin merelliseen seutuun tämä retki tehtiinkin, tuskin tarvitsee epäillä, että kysymyksessä olevan runon pohjana ollut perintätarina on Länsi Suomesta peräisin, josta käsin parhaiten selittyvät sellaiset nimitykset kuin *Pohjan meri* ja *Pohjan ranta*. 'Pohjan ranta' *Norrostrandenne* mainitaan Pohjanmaan rannikon nimityksenä, niinkuin Jaakkola (Suomen varhais-historia, 451) on huomauttanut, vielä eräässä 1300-luvun lähteessä. On ymmärrettävää, että nämä vanhat maantieteelliset nimet ovat olleet omiansa punomaan runon piiriin myös tuon myyttillisen Pohjolan kuvitelmia.

Mutta yhtä todellisuuspohjainen kuin tuo vesiteitse tehty ryöstöretki saattaa retken tavoitteena mainittu sampokin olla. Valitettavasti sammon muinainen merkitys on kuitenkin kansamme tietoisuudessa täysin hämärtyneet, mikä samalla todistaa siihen liittyvän tarinan tavatonta ikää. Kun *sampo* johtuu *samm* sanasta, joka joskus runoissamme esiintyykin sen synonyymina ja joka suomessa, virossa ja vatjassa on merkinnyt 'patsasta', 'pylvästä', on tutkimuksen tästä merkityksestä lähdettävä. Muuta merkitystä ei tälle sanalle ole voitu osoittaa. Mutta mikä tämä 'patsas', 'pylväs' on ollut, joka ryöstöretkellä *irroitetaan* *m a a s t a*, on kysymys, johon ei ole helppo vastata. Lönnrot arveli sen tarkoittavan jumalankuvaa, ja mahdollisesti sammolla onkin voitu ymmärtää jumalankuvalla tai -kasvoilla varustettua patsasta. Tästä ei kuitenkaan ole mitään suoranaista esimerkkiä olemassa. Kun *sampo* eli *samm* mainitaan muinaisrunoissamme *k i r j o k a n n e n*, s.o. taivaan yhteydessä tai siihen liittyen, ei voi olla epäilystä siitä, että sillä tällöin on tarkoitettu ns. *m a a i l m a n p a t s a s t a*, jonka on kuviteltu kannattavan ja tukevan sen kärjessä pyörivää taivaankantta. Sen johdosta, että pohjantähti »pysyy liikkumattomana ja paikoillaan», lappalaiset ovat nimittäneet juuri pohjantähteä »maailmanpatsaaksi» tai vain »patsaaksi». Skandinavian lappalaisten tiedetään pystyttäneen maailmanpatsasta esittävän pylväänkin sen jumalan uhripaikalle, jonka he uskoivat ylläpitävän maailmaa. Vastaavaa käsin pystytettyä pylvästä muinaissaksilaiset nimittivät nimellä *irmensúl* (maailmanpatsas), jota sanaa on erään Raamatun kohdan perusteella keskiajan saksalaisissa saarnoissa käytetty myös kolmen apostolin kunnianimityksenä ja jota vanhimmassa suomen-

kielisessä Raamatussa vastaa pelkkä 'patsas'. Aleksis Kivi puhuu samassa mielessä »maailmanpylväästä», jonka virolainen vastine on *ilmasammas*.

Kun maailmanpatsaan tapaamme siis sekä saksilaisten että Skandinavian lappalaisten pyhäköissä, ei tämä tapa, niinkuin jo tanskalainen tutkija Axel Olrik (*Irminsul og gudestøtter*, Maal og Minne 1910) on huomauttanut, ole voinut olla Ruotsissakaan tuntematon. Siihen viittaa mm. se, että *veralden olmai* (maailman mies) eli *veralden rad* (maailman haltija), jota lappalaiset palvoivat mainitun patsaan ääressä ja jonka he lisäksi uskoivat huolehtivan kaiken hedelmällisyydestä, sekä viljan kasvusta että karjan karttumisesta, oli sama jumala kuin muinaisruotsalaisten *veraldar goð* (maailman jumala) eli Frey (herra), josta nimenomaan sanotaan, että tämä oli juuri svealaisten jumala, *Svia guð* eli *blotguð Svía* (P. A. Munch, *Norrøne gude- og heltesagn*, 244). Ei voi olla epäilystäkään siitä, että läntiset lappalaiset ovat omaksuneet tämän jumalan ja siihen liittyvän patsaan maataviljeleviltä naapureiltaan.

Jos siis tuo taivasalle pystytetty pylväs eli sammas oli pohjoismaisen pakanuuden aikana näin tärkeän ja monipuolisen jumalan eduskuva, ei liene mahdotonta olettaa, että esi-isämme, jotka olivat kuulleet puhuttavan sen tuottamasta siunauksesta, olisivat lähteneet ryöstöretkelle johonkin Freyn pyhäkköön, jossa lappalaisten vaatimattomalla maailmanpatsaalla oli ehkä paljon upeampi vastine, tuodakseen sieltä mukanaan tuon kaiken kasvua ja muuta menestystä tuottavan jumaluuden tunnuskuvan. Tällainen menettely nähtynä silloisen ajan taustaa vastaan ei ole sen kummempi asia kuin että norjalaiset, niinkuin *Flateyarbok* (I, 403 s.) kertoo, ryöstivät saman jumalan kuvan Uplannista ja veivät mukanaan Norjaan, Trøndelageniin.

Olettamamme suomalaisten retki on kuitenkin saattanut suuntautua sen skandinaavisen asutuksen keskuuteen, jonka muinoin kukoistaneesta mahtavasta kulttuurista kertovat Suomen Suupohjan löydöt ja jonka monet muinaisesineet osoittavat olleen läheisessä vuorovaikutuksessa Sveanmaan kanssa (A. M. Tallgren, *Suomen muinaisuus*, 148 s.). Mainittuun seutuun viittaavat mm. nimet *Pohjan meri* ja *Pohjan ranta*. Teoksessaan Sammon arvoitus (503) Setälä sanoo: »Ainoa, mitä varmuudella voi sanoa samporunoston Pohjola-käsityksistä, on, että Pohjola oli meren takana.» Sellaiset säkeet kuin »laski pitkän Pohjan merta» eivät kuitenkaan välttämättä osoita sitä, että retki olisi tehty Pohjan meren vastakkaiselle rannalle. Pikemminkin ne puhuvat purjehduksesta rannikon suunnassa, johon myös parhaiten soveltuvat, niinkuin Jaakkola on korostanut, miesten paluumatkaan liittyvät, takaa ajavan sotapurren tähytämistä tarkoittavat sanat (I, 1, 54: 313—14; 79: 270—71):

katso iän, katso lännen,
katso pitkin Pohjon rannan.

Vielä siitä sadunomaisesta lisästäkin, jossa kerrotaan, miten Väinämöinen heittää piinpalasen mereen ja synnyttää luodon takaa-ajajien tien poikki, käy ilmi, mistä päin tuon Pohjan purren tiedettiin tulevan. Tämän runokohdan kantasäkeissä sanotaan näet, että Väinämöisen taikoma luoto oli (FFC N:o 72, 45)

itähän iäti pitkä,
loppumaton luotehesen,

jolla jälkimmäisellä ilmansuunnalla on tässä tarkoitettu 'länttä'.

Siihenkin on olemassa viittaus, että se Pohja tai Pohjola, josta sampo ryöstettiin, on ollut muinaisruotsalaisten asuttama. Tosi- asia on näet, että Pohjolan emäntää on runossaimme joskus nimitetty »Vuojoelan emännäksi» (I, 2, 815) tai että hänestä on käytetty sanontaa »nenä vanka vuojoalainen» (I, 1, 64: 76). Tällaiset sanonnat palautuvat aikaan, jolloin skandinaaveja maassamme vielä nimitettiin ikivanhalla nimellä *vuojoalaisiksi*.

Runoista päättäen ei suomalaisten ryöstöretki onnistunut yhtä hyvin kuin norjalaisten. Mutta vaikka sampo lieneekin joutunut meren saaliiksi, ei Väinämöisen mieli siitä masentunut, vaan siitä huolimatta hän toivotti maalleen samaa siunausta kuin mitä sammolta toivottiin:

Tänne kyntö, tänne kylvö,
tänne kasvu kaikenlainen!

Vihastuneena Pohjolan valtiattaren kerrotaan uhanneen lähettää rakeita ja hallaa Väinämöisen toukoja tuhoamaan (I, 1, 79):

Keksin kummoa vähäsen,
siun kynnön, kylvön päälle
sa'an rautaista rietta,
teräksistä tellittelen.

Näin lauloi Vuonnisen suuri runontaitaja Ontrei Malinen 1825 Sjögrenille, ja vastaavat säkeet sai Borenius-Lähteenkorva 1872 Iivana Jyrkiseltä seuraavassa muodossa (I, 1, 88):

Vieläpä siula keinot keksin,
töönnän kylmän pohjasen on,
viiman on vilun lähätän.

Tämä uhkaus samoin kuin Väinämöisen toivotus on varsin kiintoisa sen vuoksi, että kummastakin kuvastuu selvästi sammon ryöstöön sisältyvä ydinajatus, nimittäin onnen ja menestyksen hankkiminen kaikelle kasvulle. Näihin säkeisiin ei voi mitenkään sisällyttää myöhempien satujen myllykuvitelmaa!

Voidaan tietenkin epäröiden kysyä, olisivatko vanhat runomme voineet säilyttää näin kauas historian takaiseen aikaan pohjautuvien tapahtumien muistoja, vaikkapa murenneinakin ja monenmoisiin eri satu- ja runoaineksiin sekaantuneina. On olemassa selviä esimerkkejä siitä, että näin voi olla asian laita. Muinaistiede on tullut runontutkimuksen avuksi ja osoittanut arvokkaita kiinnekohtia erinäisten runoainesten ikää arvoiteltaessa. Kun esim. muudan runo kertoo, miten muinaiskehään metallikärjen kiinnityspotkussa »karhu karjui naulan tiessä», emme ymmärtäisi näiden odottamattomien sanojen merkitystä tai arvoa, jollei Uplannista Vendelin kalmistosta olisi löydetty vastaavaa esinettä. Siinä on todella kohdassa, jossa metallikärki on ollut naulalla kiinnitetty keihään puuvarteen, koristeellinen karhunkuva. Löytö on 600-luvulta (Aarne Äyräpää, Uusi Suomi, Sunnuntailiite 1935, n:o 8; vrt. Kalevalas. Vuosik. 1925, 148 ja Sune Lindqvist, Nord. Tidskrift 1945, 497 s.). Muinaistieteilijämme ovat kiinnittäneet huomiota myös vanhan runon sanoihin (Kaarle Krohn, Suom. syntyloitsut, 114):

Tarsilainen poltettiin,
veneessä vaskisessa,
purrassa rautapohjassa.
Sen kypenet kylvettiin
peltohon perittömähän,

joiden säkeiden historiallisuudesta puhuu mm. Perniön Yliskylässä tehty muinaislöytö. Siitä ilmenee, miten mahtavan merenkävijän ruumis on maassamme todella poltettu maalle vedetyssä purrassa ja kätketty multa. Kun puheena olevaan löytöön, joka periytyy n. 600-luvulta, sisältyy enemmän kuin 800 niittausnaulaa, se osoittaa samalla, ettei täällä poltettu pursi ole ollut aivan vähäpätöinen alus (A. M. Tallgren, Varsinais-Suomen historia I, I, 75 s.). Äskettäin on lisäksi todettu, että runojemme »miekanmittelyä» havainnollistavia kivipiirroksia tavataan Gotlannin muistomerkeissä, jotka nekin palautuvat jo 700-luvulle (Sune Lindqvist, mt. 498—). Sen, minkä gotlantilaiset ovat ikuistaneet kiveen kaivertamalla, ovat esi-isämme säilyttäneet vanhoissa runoissaan suusanallisena tietona.

Kysymys, mikä on Kalevalan *Pohjola*, on näin antanut aihetta syventyä isiemme uskon ja runouden maailmaan. Tämä kysymys on sitä kiintoisampi, kun se osoittautuu olevan — Kalevalan avain. Sen avulla voidaan myös todeta, että Kalevalan keskeisimmät aiheet ovat maassamme läntisen kulttuuripiirin muinaisperintöä eivätkä idän suunnalta saatua, jolla taholla runojemme *Pohjola* on maailmankuvassakin vastinetta vailla. Olemme lisäksi nähneet, ettei muinaisia kertovia runojamme voi selittää pelkästään säetutkimuksilla, siihen vaaditaan myös muinaishistoriamme muinaisuskontomme tutkimuksen sekä vertailevan sadun- ja runontutkimuksen yhteistoimintaa.

Uno Harva.